

Dr hab. Beata Siwek, prof. KUL
Katedra Literatury Rosyjskiej, Ukraińskiej i Białoruskiej
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II

Lublin, 16 grudnia 2022 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej
mgr Agnieszki Juchniewicz pt. *Specyfika wypowiedzi w sztukach komediowych Olega Bogajewa (na podstawie wybranych utworów)*
napisanej pod kierunkiem dr hab. prof. UwB Natalii Maliutiny
(s. 227, w języku polskim)

Przedłożona mi do recenzji rozprawa doktorska mgr Agnieszki Juchniewicz dotyczy twórczości komediowej dramaturga Olega Bogajewa (ur. 1970), przedstawiciela nurtu tzw. nowego dramatu rosyjskiego.

Zdefiniowany przez Autorkę obszar badawczy — *Specyfika wypowiedzi w sztukach komediowych Olega Bogajewa* – to problematyka stosunkowo nowa i – w odniesieniu do twórczości dramaturgicznej Bogajewa – nie stanowiła dotychczas przedmiotu pogłębionej refleksji literaturoznawczej. Tematykę, która mgr Juchniewicz podjęła w swojej pracy należy zatem uznać za aktualną i nowatorską, pozwala bowiem dotrzeć do różnych obszarów tekstu dramaturgicznego i pokazać drzemiące w nim potencjalności.

Struktura rozprawy jest przejrzysta i spójna. Kolejność rozdziałów jest prawidłowa i podporządkowana realizacji celów badawczych.

Rozprawa składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, streszczenia i bibliografii.

We *Wstępie* (s. 4-33) Autorka nakreśliła problematykę badawczą, sformułowała cel pracy, który sprowadza się do przeanalizowania charakteru wypowiedzi w wybranych sztukach Olega Bogajewa (s. 29) oraz przedstawiła zadania badawcze, które obejmują swym zakresem zagadnienia teoretyczne dotyczące tendencji zaznaczających się w nowej i najnowszej literaturze dramatycznej, w szczególności transformacji modelu dyskursu dramatycznego, kategorii komizmu, zagadnień gatunkowych (dyfuzja gatunkowa, gatunkowy synkretyzm, modalność w aspekcie strategii komunikacyjnych), kwestii narratywizacji, badań nad

koncepcją postaci, sposobów kreowania świata przedstawionego, performatywności sztuk oraz form językowej dekonstrukcji (s. 29). Tak sformułowane zadania badawcze pozwalają autorce na przedstawienie w swojej rozprawie całości zagadnień wynikających z zasadniczego tematu rozprawy i dotarcie do najgłębszych treści uobecniających się w badanych tekstach.

Istotną częścią *Wstępu* są podrozdziały przybliżające twórczość rosyjskiego dramatopisarza w kontekście osiągnięć nowego i najnowszego dramatu rosyjskiego (1990-2021), stan badań nad twórczością dramaturgiczną Bogajewą oraz kwestie związane z publikacją i redakcją jego sztuk. Dzięki temu Autorka odzwierciedliła sytuację recepcyjną analizowanych tekstów oraz ukazała twórczość Bogajewa w szerokiej perspektywie kulturowej i literackiej. W przekonaniu Doktorantki: „...współczesna dramaturgia Olega Bogajewa odzwierciedla estetyczne i społeczno-kulturowe obrazy świata, charakterystyczne dla człowieka epoki postmodernistycznej, co pozwala mówić o autorze *Rosyjskiej poczty ludowej* jako o jednym z czołowych przedstawicieli nowego i najnowszego dramatu” (s. 28).

Całość dopełnia, typowe dla części wstępnej, omówienie struktury oraz wskazanie podstaw teoretyczno-metodologicznych pracy. Pozwala to na dobre zorientowanie się, o czym traktuje praca i jakie przyjęto metody badawcze. Wśród wykorzystanych w pracy publikacji teoretycznych Autorka wymienia monografie i artykuły poświęcone wybranym kategoriom dramaturgicznym – postaci, formom wypowiedzi, akcji (m.in. M. Bachtin, S. Gonczarowa-Grabowska, W. Chalizew, M. Gromowa); konwergencji i dywergencji dyskursu (W. Tiupa, L. Mięśowska, H. Mazurek), teorii komedii i estetyki komizmu (Z. Freus, H. Bergson, M. Bachtin, B. Dziemidok, N. Bandurina), zagadnieniu narratywizacji wypowiedzi dramaturgicznej (W. Szutnikow, L. Tutielow, N. Tamarczenko, W. Tiupa), wybranym problemom genologii (N. Iszczuk-Fadiejewa, N. Maliutina, N. Agiejewa, O. Żurczewa, S. Gonczarowa-Grabowska), wreszcie – performatywnemu potencjałowi analizowanych tekstów (W. Tiupa, A. Murawjewa, N. Maliutina, S. Ławliński, A. Pawłow). Wykorzystała zatem Autorka w swojej rozprawie najważniejsze prace teoretyczne polskich i zagranicznych badaczy oraz zbudowała solidny fundament metodologiczny, umożliwiający sprawne poruszanie się po złożonych obszarach analizowanych tekstów. Autorka dokonała tu także wstępnej klasyfikacji sztuk Bogajewa, przyjmując za kryterium podziału niestabilność granic świata rzeczywistego i fantasmagorii oraz sposób, w jaki te granice zostają naruszone przez bohaterów.

Warto podkreślić, że dla realizacji postawionego w części wstępnej celu i zadań badawczych Doktorantka przeprowadziła analizę aż dwudziestu jeden tekstów dramatycznych Bogajewa, a kategoria wypowiedzi została zbadana na różnych poziomach – kompozycyjno-strukturalnym, treściowo-semantycznym i językowo-stylistycznym.

Rozdział pierwszy pt. *Estetyczne transgresje oraz sposób postrzegania komizmu w sztukach komediowych Olega Bogajewa* (s. 34-70) składa się z dwóch merytorycznych podrozdziałów. Podrozdział pierwszy: *Estetyka komizmu w poetyce sztuk Olega Bogajewa: problem przekroczenia granicy* rozpoczyna się od części teoretycznej. Autorka odwołała się tu, między innymi, do badań Bohdana Dziemidoka, Mikołaja Rymara, Jacka Wachowskiego w zakresie komizmu, co zdecydowanie poszerzyło horyzont prowadzonych badań i pozwoliło na wnikliwe i wielopoziomowe analizy tekstów *Rosyjska poczta ludowa: Kto zabił monsieur d'Anthesa*, *Martwe uszy* oraz *Pieć Stanisławskiego*. Główna uwaga Autorki została skierowana na zagadnienie przekraczania granic językowych (na różnych poziomach języka) i zróżnicowane sposoby uobecniania się kategorii komizmu. W interesujący sposób zostały tu zaprezentowane odwołania do rosyjskiej tradycji literackiej, co w sposób znaczący poszerzyło pole interpretacyjne dla wymienionych tekstów i umożliwiło Autorce wieloaspektowe podejście do kategorii przekraczania granic.

W podrozdziale drugim: *Komiczno-humorystyczny charakter wypowiedzi w dramatach Olega Bogajewa* Autorka poddała analizie teksty *Pole Marii* oraz *Zapiski zakochanego prokuratora* konfrontując je – w zakresie aspektów komediowych i humorystycznych – ze sztukami *Trzydzieści trzy szczęścia*, *Szpilki* oraz *Wielki Mur Chiński*. Interesująco przeprowadzona w tej części praca analiza tekstów dramatycznych pozwoliła Autorce na wydobycie dwuznaczności, a czasem nawet wieloznaczności badanych wypowiedzi, dostrzeżenie różnic w sposobie manifestowania się w nich komizmu i humoru, a także spojrzenie na komizm jako narzędzie, które posłużyło rosyjskiemu dramatopisarzowi do dekonstrukcji i demitologizacji przeszłości i kulturowych kodów.

Tak ujęte problemy badawcze znakomicie charakteryzują warsztat naukowy Autorki, swobodnie poruszającej się po złożonych obszarach analizowanych tekstów i stanowią doskonale wprowadzenie do dalszych rozdziałów zasadniczych,

Rozdział drugi, zatytułowany *Cechy gatunkowe i narracyjne sztuk Olega Bogajewa* (s. 71-101), rozpoczyna część poświęconą specyfice gatunkowej wybranych komedii, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień gatunkowego synkretyzmu i ewolucji gatunków. W centrum rozważań stają teksty, które już nieco (choć na innej płaszczyźnie) przybliżone zostały w części poprzedniej – *Wielki mur chiński* oraz *Szpilki*. Autorka dokonała analizy sztuk Bogajewa w aspekcie przemian gatunkowych jakie dokonały się w XX-wiecznej dramaturgii europejskiej oraz – w tej perspektywie – określiła najważniejsze cechy gatunkowe Bogajewowskich dramatów – fragmentaryczność, komunikacyjną funkcję podtytułów, łączenie kategorii komizmu, groteski z tragizmem, brak ciągłości czasowej, groteskowe

wyolbrzymienia, kompozycję lustrzaną (znaną już przecież literaturze rosyjskiej) oraz nakładanie się na siebie kilku planów zdarzeń. Podrozdział ten doskonale wprowadza nas do następnego segmentu pracy – *Narratywizacja wypowiedzi w dramatach Olega Bogajewa*, w którym – w oparciu o dramaty *Lermontow naszych czasów*, *Szary* oraz *Martwe uszy* – Autorka zilustrowała najważniejsze tendencje w budowaniu rzeczywistości przedstawionej w sztukach Bogajewa, w szczególności typy strategii narracyjnych. Jak zauważyła Badaczka: „proces narratywizacji wypowiedzi dramaturgicznych uwarunkowany jest, przede wszystkim, epickim spojrzeniem na świat (co dostrzegamy w poetyce tekstu), obecnością epickiej polifonii w sposobie prezentacji bohaterów oraz ich głosów, a także swoistym sposobem postrzegania świata przez narratora” (s. 101). Warto byłoby w tej części pracy poświęcić więcej miejsca zagadnieniu gry językowej.

Kolejny, trzeci rozdział pt. *Koncepcja bohatera/postaci w sztukach Olega Bogajewa* (s. 102-136) poświęcony został fundamentalnej kategorii tekstu dramatycznego – postaci dramatycznej – w sztukach *Rosyjska poczta ludowa*, *baszmaczkin*, *Sansara*, *Telefunken* oraz *Gumowy książkę*. Część analityczna została tu poprzedzona materiałem teoretycznym, prezentującym tytułowe zagadnienie w oparciu o prace J.-P. Sarrazaca, L. Mięrowskiej, O. Żurczewej, N. Tamarczenki, A. Bielancewej. W dwóch podrozdziałach składających się na tę część pracy (*Podmiot groteskowy w dramatach Olega Bogajewa* oraz *Kryzys postaci w świecie przedstawionym sztuk Olega Bogajewa: odosobnienie Głosu od podmiotu*) Autorka ukazała najważniejsze tendencje w zakresie kreacji postaci w twórczości rosyjskiego dramaturga, ewolucję tej kategorii literackiej oraz różnorodność typów Bogajewowskich postaci w ścisłym powiązaniu z kategoriami ironii i groteski. Interesująco prezentują się te części rozdziału, w których Autorka dokonała charakterystyki postaci analizowanych dramatów w perspektywie rosyjskiej oraz zachodnioeuropejskiej tradycji literackiej. (M. Gogol, A. Czechow, L. Pirandello, B. Brecht, S. Beckett).

W czwartym rozdziale dysertacji, zatytułowanym *Dynamika świata przedstawionego w sztukach Olega Bogajewa: od strategii autora do performatyzacji* (s. 137-167), po wstępnym doprecyzowaniu pojęć i terminów, Autorka przeszła do analizy i interpretacji wybranych utworów – *Błąd ostateczny*, *Tajne stowarzyszenie rowerzystów*, *Sansara Kto zabił monsieur d'Antesa*. Po części pierwszej, ukierunkowanej na zagadnienie absurdalności obrazu świata w analizowanych sztukach, Autorka skierowała swoją uwagę na dźwiękową kompozycję dramatów, konstatując, że: „Groteskowy obraz świata w analizowanych sztukach Olega Bogajewa został zorganizowany za pomocą różnorodnych efektów dźwiękowych (akustycznych), które możemy podsumować za pomocą skali (biorąc pod uwagę ich siłę i barwę

(od)głosów): począwszy od ciszy/milczenia, poprzez szept, naturalny ton głosu, krzyk (i towarzyszący mu płacz), krzyk tryumfujący, aż po krzyk histeryczny, furiacki” (s. 166). Cytat ten stanowi doskonałą ilustrację różnorodności i wyjątkowości organizacji dźwiękowej w dramatach Bogajewa, a także roli dźwięku w budowaniu poetyki atmosfery.

Ostatni, piąty rozdział rozprawy, zatytułowany *Problem językowej ekspansji w sztukach Olega Bogajewa* (s. 168-191) poświęcony został problematyce kulturowego i obyczajowego tabu (podrozdział pierwszy: *Naruszenie tabu a gry językowe w dramatach Olega Bogajewa*) oraz rytualizacji i rutynizacji zachowań i języka (podrozdział drugi: *Scenariusz świąt w sztukach Olega Bogajewa*). W oparciu o teksty *Jak zjadłam męża*, *Dawn-way*, *Rosyjska poczta ludowa* oraz *Trzydzieści trzy szczęścia* Autorka podjęła rozważania nad zagadnieniem przemocy komunikacyjnej, dysfemizacji i wulgaryzacji języka, podkreśliła także rolę ironii w procesie konstruowania „ja” dramatycznego oraz znaczenie kontekstu w procesie odczytywania znaczeń zakodowanych w języku i wypowiedziach: „W zaistniałym konflikcie ścierają się różne poglądy, które warunkują sposób postrzegania bohaterów przez odbiorców. Ścierają się one również poprzez niwelowanie ich sensów w kontekstach wypowiedzi. Wyrażony w nieodpowiedni sposób, nieadekwatnymi słowami, ów sens zostanie zniszczony i stanie się przedmiotem komicznej groteski” (s. 179).

W *Zakończeniu* (s. 192-201) Autorka przedstawiła przebieg prac badawczych oraz odniosła się do realizacji celów sformułowanych w części wstępnej.

Bibliografia składa się z dwóch części – bibliografii podmiotowej (23 pozycje) oraz bibliografii przedmiotowej (145 pozycji). Zdecydowana większość publikacji ujętych w drugiej części to monografie i artykuły rosyjskojęzyczne.

Autorka postawiła przed sobą bardzo trudne zadanie i poradziła sobie z nim bardzo dobrze. W zasadzie każdy z rozdziałów pracy, mógłby stanowić odrębne studium. Objęcie refleksją naukową tak dużego spectrum problemów wymagało nie tylko wnikliwej lektury tekstów źródłowych, ale też zapoznania się z bogatą literaturę przedmiotu i tekstami teoretycznymi, uważności w definiowaniu aparatu pojęciowego. Dogłębność w referowaniu materiału teoretycznego, a także wnikliwość analityczna i samodzielność interpretacyjna, to niewątpliwe walory recenzowanej rozprawy.

Należy podkreślić, że praca jest bardzo dobrze przygotowana od strony edytorskiej i stylistycznej. Jednak mimo niezwyklej staranności, jaka cechuje recenzowaną rozprawę, Doktorantka nie ustrzegła się pewnych uchybień. A zatem z recenzenckiego obowiązku pozwolę sobie wskazać te miejsca w pracy, które wymagają korekty lub doprecyzowania (ewentualnie redefinicji):

1. Korekty językowo-stylistycznej wymagają sformułowania, które – jak przypuszczam – wynikają z językowego „zanurzenia się” Autorki w pracach rosyjskojęzycznych badaczy, są błędne, nie brzmią dobrze w polskojęzycznym dyskursie, a czasem wręcz są niezrozumiałe: „odniesienie do pratekstów twórczości Czechowa” (s. 16) – lepiej odniesienie do twórczości Czechowa; „typ bohatera socjalno-egzystencjalnego” (s. 17) – nie ma takiego typu bohatera. Bohater/postać, co najwyżej, może być ukazany w perspektywie problemów społeczno-egzystencjalnych; „człowiek z znaczeniu jego archetypu” (s. 17) – niezrozumiałe; „kategoria ta jest podejmowana” (s. 20) – czasownik „podejmować” nie łączy się z rzeczownikiem „kategoria”. Można podejmować problem, kwestię, sprawę, temat; „ten rodzaj wątku” (s. 22) – strategię tę...; „Do głosu dochodzą obie strony konfliktu – kobiety i mężczyźni (całkowicie pominięte zostały natomiast postaci epizodyczne) (s. 25) – to zdanie łączy w sobie dwa odmienne porządki typologiczne – postaci kobiece – postaci męskie, postaci główne – postaci epizodyczne; „Komizm w tych sztukach rozprzestrzenia się na wszystkie poziomy tekstu” (s. 38) – może lepiej: Komizm w tych sztukach uwidacznia się na wszystkich poziomach tekstu; „wskrzeszać do życia” (s. 53); „w różnych epokach czasowych” (s. 93) – to pleonazmy; „...pogrąża bohaterów w błędne koło” (s. 171) – można wpaść/popaść w błędne koło, znaleźć się w błędnym kole; „adresowanych nieżyjącemu już dyrektorowi” (s. 92) – adresowanych do nieżyjącego już dyrektora; „... wybór tematu związanego z dźwiękowością” (s. 201) – zdanie wymaga korekty.
2. Przeformułowania, w moim przekonaniu, wymaga tytuł pierwszego podrozdziału rozdziału pierwszego. Sformułowanie „Estetyka komizmu w poetyce sztuk...” nie brzmi dobrze. Może lepiej: Estetyka komizmu w sztukach.../Kategoria komizmu w sztukach...
3. Brak konsekwencji w użyciu słów dramatopisarz/dramaturg. Autorka używa tych terminów zamiennie, choć przecież, zgodnie z terminologią naukową, dramatopisarz to osoba pisząca dramaty, a dramaturg to ten, który uczestniczy w powstawaniu spektaklu teatralnego, współpracuje z reżyserem, zwykle także uczestniczy w próbach do spektaklu.
4. W kilku miejscach brakuje oryginalnych tytułów dzieł literackich przy ich pierwszym wymienieniu lub też pojawiają się tylko rosyjskojęzyczne warianty, bez ich polskich odpowiedników (np. s. 4, s. 30, s. 168).

5. Należy ujednoczyć w pracy pisownię tytułów dramatów – *Wielki Mur Chiński* / *Wielki mur chiński* (s. 55, s. 74) oraz *baszmaczkin* / *Baszmaczkin* (s. 109, s. 117)
6. W rozdziale IV warto by odwołać się do publikacji dotyczących zagadnienia milczenia w dramaturgii, m.in. do ważnej monografii E. Wąchockiej, *Milczenie w dwudziestowiecznym dramacie* (Kraków 2005).
7. W kilku miejscach wtrącenia nie są oddzielane przecinkami (np. s. 4, s. 17, s. 184).
8. W pracy pojawiają się niewłaściwe formy słów, np. „kilku polskich badaczy” (s. 12), zamiast: kilkoro polskich badaczy (mowa tu o kobietach i mężczyznach); „Autorzy pozycji słownikowej” (s. 106), zamiast: Autorzy hasła słownikowego; „odosobnienie głosu od podmiotu” (s. 124), zamiast: oddzielenie / „oderwanie” głosu od podmiotu; „obojga dramatopisarzy” (s. 137), zamiast: obu dramatopisarzy (wszak mowa tu o mężczyznach).
9. Przy wymienianiu sztuk Bogajewa warto zachować chronologię (s. 39).
10. W niektórych adresach bibliograficznych brakuje nazwy wydawnictwa, np. przypisy 6, 18, 170, 171, 185.
11. Przy pierwszym wymienieniu nazwiska należy podać pełne imię danej osoby (patrz: s. 14).

Wniosek końcowy

Powyższe uwagi nie umniejszają bardzo wysokiej oceny i wartości pracy. Koncepcja naukowa pracy i tryb postępowania badawczego są właściwe. Doktorantka wykazała się bardzo dobrym przygotowaniem teoretycznym, umiejętnością wielopoziomowej analizy i odważnej, nowatorskiej interpretacji wybranych tekstów dramatycznych. Należy także podkreślić rzetelność i wnikliwość przeprowadzonych analiz, znakomity dobór bibliografii przedmiotowej, umiejętność krytycznego podejścia do wykorzystanych źródeł oraz wyraźne, odważne zaznaczenie swojej pozycji badawczej. Mgr Agnieszka Juchniewicz bardzo sprawnie wykorzystuje różnorodne metodologie badawcze, ma świetną orientację w zagadnieniach teoretycznych i historycznoliterackich, co zasługuje na największe uznanie i świadczy o dojrzałości naukowej Doktorantki.

Praca po dokonaniu niezbędnych korekt powinna zostać wydana drukiem, ponieważ w istotny sposób wypełnia lukę badawczą w obszarze badań literaturoznawczych nad zagadnieniem wypowiedzi w dramaturgii.

Nie mam najmniejszych wątpliwości, że praca doktorska mgr Agnieszki Juchniewicz pt. *Specyfika wypowiedzi w sztukach komediowych Olega Bogajewa (na podstawie wybranych*

utworów) spełnia wszelkie wymagania stawiane rozprawom doktorskim sformułowane w art. 13 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (z późn. zm.) i z pełnym przekonaniem popieram wniosek o dopuszczenie Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Z uwagi na wysokie walory merytoryczne pracy, bardzo dobry warsztat analityczny, niezwykłą staranność i konsekwencję w realizacji założonych celów badawczych, wnoszę o **wyróżnienie rozprawy doktorskiej** mgr Agnieszki Juchniewicz.

Beata Siwek